

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ЛЯШЕНКО Олексій Андрійович

УДК 159.923.2:159.953.5

**ПСИХОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ РІВНОСТІ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ
ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ**

19.00.07. – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі теоретичної та консультативної психології факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
БУЛАХ Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри теоретичної та
консультативної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ЧЕРНОБРОВКІН Володимир Миколайович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри психології та педагогіки;

кандидат психологічних наук, доцент
РОСЬ Людмила Миколаївна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 30 травня 2016 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Автореферат розіслано “__” квітня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасній Україні відбувається стрімкий процес демократизації усіх сфер життя людини. Не стає виключенням і освіта, особливо професійна підготовка у вищій школі, хоча в ній процес гуманізації трохи затягнувся. Науковці спрямовують чимало зусиль на створення соціально-психологічних умов щодо виховання у майбутніх фахівців гуманістичних й професійних якостей та їх особистісного зростання. Проте не всім педагогам вищої школи вдається відійти від стереотипного стилю викладання та відкоригувати власну систему цінностей, в основу якої буде поставлена особистість студента. Тому у вищому навчальному закладі важливо починати процес засвоєння гуманістичних цінностей майбутніми викладачами під час їхнього професійного навчання. У цьому зв'язку актуальним стає розвиток психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів, що сприятиме одночасно як покращенню взаємодії викладача зі студентами, так і зменшенню психологічних бар'єрів між ними. Адже за наявності такої позиції у викладача, в ході навчально-виховного процесу, у взаємодії зі студентами буде актуалізуватися для обох партнерів цінність не тільки досягнення нових професійних знань, формування фахових компетентностей, але й особистість Іншого, її почуття, думки, ставлення.

Варто відзначити, що у професійній діяльності викладач одночасно виконує значний обсяг рівнозначних завдань, пов'язаних з аспектами навчального, виховного, соціального впливу на студентів. Проте кожен педагог суб'єктивно й автономно організовує навчально-виховний процес, на засадах якого до навчальної дисципліни у студентів виникає ціннісне ставлення, розвиток якого зумовлюється спрямованістю на особистість викладача, його ставленням до них та професії в цілому. Така суб'єктивність у побудові міжособистісної взаємодії зі студентами пов'язана з професійною та психологічною позиціями викладача. Більшість вчених (І.Д.Бех, В.І.Власенко, М.О.Коць, С.Д.Максименко, О.І.Мешко, В.М.Чернобровкін та ін.) підкреслюють актуальність розвитку психологічної позиції рівності у викладачів ВНЗ, психологів-консультантів для побудови ефективної міжособистісної взаємодії з оточуючими загалом.

Проблема психологічної позиції рівності суб'єктів міжособистісної взаємодії була предметом дослідження зарубіжних психологів. Так, представники транзактного аналізу Е.Берн, Т.Харріс, Є.Стюарт ототожнювали психологічну позицію з життєвою позицією особистості, в основі якої лежить її ціннісне ставлення до себе й таке ж ставлення до інших та світу. Вчені доводять, що тільки та позиція, яка консолідує в собі позитивне, ціннісне ставлення може бути конструктивною у побудові міжособистісної взаємодії. Також серед еґо-станів (Батько, Дорослий, Дитина) в інтеракціях людей Е.Берн та К.Штайнер виокремлювали еґо-стан «Дорослий-Дорослий», в межах якого партнерами транслюється психологічна позиція рівності у міжособистісній взаємодії.

У пострадянському науковому просторі вчені психологічну позицію рівності як самостійний феномен не вивчали, однак торкалися його окремих аспектів. З демократичним стилем управління та спілкування досить часто дослідники (В.Г.Казанська, Я.Л.Коломінський, А.О.Реан, Є.І.Рогов тощо) співвідносили специфіку використання особистістю психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії. Особливий статус надається Ю.Є. Альшиною психологічній позиції рівності у міжособистісній взаємодії

консультанта і клієнта, оскільки така позиція дає можливість останньому відчувати й визнавати себе рівним та ціннісним учасником консультативного процесу.

У вітчизняній психології проблему психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії викладача зі студентами розглядали І.С.Булах та Л.В.Долинська. Вчені акцентували увагу на визнанні викладачем з такою позицією особистості студента як цінності та наданні їй можливості бути включеною у процес самоактуалізації та самоздійснення. При цьому, на їхню думку, така позиція не означає ототожнення чи співвідношення поглядів, думок та поведінки викладача й майбутнього фахівця. Також вчені виокремлюють вихідні положення міжособистісного спілкування викладача зі студентами, реалізація яких створює умови для паритетності, прийняття та визнання один одного, толерантності й тактовності, а також принциповості, особистісної відповідальності та дистрибутивної справедливості. В.В.Москаленко, розглядаючи різні техніки побудови міжособистісного спілкування викладача та студентів, як найбільш ефективну презентувала техніку «позиції на рівних», що включає одночасне підкреслення значущості партнерів взаємодій та вияв ними поваги один до одного.

Отже, вчені більшою мірою сконцентрували увагу на міжособистісній взаємодії викладача і студентів. Однак, у теперішній час в контексті викладання психологічних дисциплін у вищій школі проблематично здійснювати перепідготовку висококваліфікованих викладачів і змінювати їх усталені форми міжособистісних контактів зі студентською молоддю. Разом із тим існує нагода вирішити означену проблему в межах професійної підготовки магістрів психології як майбутніх викладачів вищої школи.

Проаналізувавши результати психологічних досліджень, можна дійти висновку про актуальність проблеми розвитку психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів. Як засвідчив здійснений аналіз, на сьогодні у віковій та педагогічній психології відсутнє ґрунтовне вивчення зазначеної проблеми. Отже, соціальна значущість та недостатня дослідженість цієї проблеми обумовили вибір теми нашої дисертації: «Психологічна позиція рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами дослідження.

Тема дисертаційного дослідження входить до плану наукових робіт кафедри теоретичної та консультативної психології факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол №6 від 25 січня 2012 р.) та Міжвідомчою Радою НАПН України з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології (протокол №8 від 22 жовтня 2013 р.).

Мета дослідження полягала в теоретико-експериментальному вивченні сутності, особливостей вияву й обґрунтуванні чинників становлення психологічної позиції рівності та розробці й впровадженні розвивальної програми розвитку досліджуваного феномена у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

Основу нашого дослідження складає *припущення* про те, що розвиток психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів зумовлений впливом сукупності психологічних чинників (гностично-рефлексивної, емотивно-ціннісної, конативно-комунікативної груп), міжособистісною взаємодією з викладачами, а підвищення потенціалу розвитку зазначеного феномена можливе шляхом цілеспрямованого впливу на зазначені чинники.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності понять «педагогічна позиція» й «психологічна позиція», обґрунтувати психологічний зміст феномена «рівність», проаналізувати специфіку вияву показників психологічної позиції рівності та чинники її становлення у міжособистісній взаємодії викладачів.

2. Підібрати та апробувати методи психодіагностики психологічної позиції рівності та чинників її становлення, визначити критерії, рівні та показники розвитку зазначеної позиції у майбутніх викладачів.

3. Емпірично дослідити специфіку психологічної позиції рівності, якісні показники розвитку чинників та їх взаємозв'язок із зазначеною позицією у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати розвивальну програму та соціально-психологічний тренінг розвитку чинників ставлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

Об'єкт дослідження: міжособистісна взаємодія майбутнього викладача.

Предмет дослідження: особливості становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, систематизація та узагальнення наукової філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні:* психологічне тестування, констатувальний та формувальний експерименти, конструювання психологічних завдань, проблемних ситуацій; систематизація та узагальнення якісних та кількісних даних дослідження; спостереження; анкетування; *статистичні:* обробка експериментально отриманих даних здійснювалася за допомогою версії 23.0.0.0 комп'ютерної програми IBM Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows з використанням методів параметричної (t – критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Спірмена) статистики.

База дослідження. Психодіагностичне дослідження проводилось на базі факультету педагогіки і психології, факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та Мелітопольського державного педагогічного університету. До дослідження було залучено 144 особи: 71 магістрант та 73 студенти IV курсів.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

- *вперше* здійснено визначення поняття «психологічна позиція рівності майбутнього викладача», обґрунтовано його сутність та основні відмінності понять «психологічна позиція викладача», «педагогічна позиція викладача» та «професійна позиція викладача», визначено критерії (ціннісне ставлення до себе, ціннісне ставлення до іншого, прийняття психологічної позиції один одного партнерами по взаємодії), показники, рівні (активний, декларативний, індиферентний) та психологічні чинники (рефлексивність, самооцінка, професійна ідентичність, емпатійність, комунікативна толерантність, ціннісні орієнтації, діалогічність, педагогічна фасилітація, потреба у спілкуванні) становлення психологічної позиції рівності, проаналізовано вікові відмінності становлення досліджуваного феномена, обґрунтовано психологічну модель та розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивальної програми становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів;

- *поглиблено та розширено* уявлення про особливості міжособистісної взаємодії викладача та студентів;
- *набула подальшого розвитку система* знань про особливості психологічної підготовки майбутніх викладачів до професійної діяльності.

Практична значущість одержаних результатів роботи полягає у тому, що апробований пакет методик для вивчення розвитку психологічної позиції рівності та її чинників, розроблена розвивальна програма, соціально-психологічний тренінг та рекомендації щодо становлення психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів, можуть бути використанні викладачами та психологами ВНЗ у процесі підготовки майбутніх викладачів. Використання результатів доцільне у викладанні вікової та педагогічної психології, педагогіки, психології вищої школи та консультативної психології.

Особистий внесок здобувача у науковій статті «Психологічна позиція педагога в просторі його педагогічного зростання», написаній у співавторстві з І.С. Булах, полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі психологічної позиції рівності у професійній діяльності педагога (50%).

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології» (м. Київ, 2012), «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (м. Київ, 2012), «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: Європейський простір» (м. Ялта, 2013), «Сучасні тенденції розвитку професійної освіти дорослих в Європейському просторі» (м. Добрич, Болгарія, 2013), «Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги» (м. Ніжин, 2013), „Challenges of socialization for children and youth in the context of postmodern society” (Šiauliai, Lithuania, 2013), «Методи і технології соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства» (м. Київ, 2014), «Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології» (м. Київ, 2014), «Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології» (м. Київ, 2015); *Міжнародному науково-практичному конгресі педагогів та психологів «Science»* (м. Прага, 2014); *науково-практичному семінарі «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: динаміка розвитку»* (м. Ялта, 2013); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Психічний розвиток і навчання в історичній ретроспективі» (м. Київ, 2013), «П'яті Сіверянські соціально-психологічні читання» (м. Чернігів, 2014); *звітних наукових конференціях* викладачів та аспірантів НПУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ, 2011-2015), *засіданнях кафедри* теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2011-2015)

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в у навчально-виховний процес Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 2925 від 22.12.2015), факультету соціально-психологічних наук та управління НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка № 0710/69 від 25.01.2016).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 12 публікаціях: 5 у вітчизняних фахових виданнях, 1 у зарубіжному фаховому виданні, 6 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлена логікою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (240 найменувань, з них 11 іноземною мовою), додатків. Основний зміст дисертації викладений на 173 сторінках комп'ютерного набору, містить 13 таблиць та 12 рисунків загальним обсягом 14 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми психологічної позиції рівності викладачів»* – розкрито стан досліджуваної проблеми, з'ясовано змістове навантаження феноменів «педагогічна позиція викладача», «професійна позиція викладача», «психологічна позиція викладача» та встановлено їх співвідношення, визначено сутність поняття «психологічна позиція рівності викладача», проаналізовано специфіку вияву цієї позиції та чинники її становлення у міжособистісній взаємодії викладача зі студентами.

Теоретичний аналіз психологічних досліджень надав можливість відзначити відсутність єдиного розуміння у психологічній науці поняття «позиція» та об'єднати погляди більшості вчених навколо двох смислових навантажень цього поняття. Перше – об'єднує положення цілого ряду психологів (А.Адлер, Г.М.Андрєєва, І.С.Кон, А.В.Петровський та ін.), в яких термін «позиція» вони розглядають у співвідношенні з поняттями «статус» і «соціальна роль» та визначають його як інтегральну, найбільш узагальнену характеристику положення індивіда в статусно-рольовій внутрішньогруповій структурі. Друге – простежується у наукових працях вчених (Л.І.Божович, О.Ф.Лазурський, В.М.М'ясищев, Б.Д.Паригін, Ю.О.Приходько), які пов'язують сутнісне наповнення дефініцій «позиція» й «ставлення» та розуміють цей феномен як систему ціннісних ставлень особистості, що визначає особливості її поведінки. У сучасному науковому обігу більш актуальним є друге наукове положення.

У професійній діяльності викладача вчені окреслювали цілий ряд позицій, серед яких «особистісна позиція» (Б.Д.Паригін), «професійно-суб'єктна» (О.М.Трещев, Ш.Р.Халілов), «педагогічна позиція» (О.В.Бершадська, Л.В.Копець, О.І. Мешко), «професійно-педагогічна» (О.П. Літовка), «професійно-психологічна» (А.К.Маркова), «партнерська» (А.П.Чернявська), «виховна» (М.М.Боритко), «діалогічна» (М.М.Бахтін), «гуманістична» (Т.М.Качан), «моральна» (Б.С.Братусь, З.С.Карпенко) та ін.

Узагальнення наукових поглядів названих вище дослідників дозволило виділити ті позиції, які найбільш часто долучені до професійної діяльності викладача ВНЗ. Це «педагогічна позиція», яка є загальною та диференціюється у наступні: «професійна позиція», що включає у себе суб'єкт-об'єктні ставлення викладача (до своєї професії, професійного зростання, соціального положення, визнання професії у суспільстві) (О.В.Бершадська, А.К.Маркова, О.І.Мешко); «психологічна позиція», яка включає суб'єкт-суб'єктні ставлення викладача (до себе як особистості, студентів як особистостей, адміністрації, колег тощо) (Б.С.Братусь, З.С.Карпенко, Т.М.Качан, А.П.Чернявська). Як наголошують вчені, саме остання позиція викладача визначає особливості (позитивної

та негативної модальності) його міжособистісної взаємодії зі студентами, незалежно від їхніх знань, вмінь, досвіду, соціального статусу тощо. Варто зазначити, що у психології професійна позиція викладача значно ширше досліджена вченими (О.І.Мешко, О.М.Трещев, Ш.Р.Халілов та ін.), тоді як психологічна позиція цілісно не вивчалася і частіше за все ототожнюється із соціальними ролями, життєвими позиціями, стилями спілкування (Є.П.Ільїн, Н.В.Казарінова, В.А.Кан-Калік та ін.), в контексті яких піднімається питання рівності суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Розглядаючи проблему рівності особистостей, вчені по-різному підходили до її обґрунтування. Ще в епоху Античності Арістотель вказував на зв'язок між рівністю та справедливістю, пояснюючи, що це одне і теж для соціально рівних людей. На його думку, людям простіше визнати «рівність об'єктів», тоді як «рівність суб'єктів» кожна людина осмислює, спираючись на власні погляди та досвід. У роботах багатьох мислителів Нового часу (Т.Мор, Ж.-Ж.Руссо та ін.) рівність також розглядалася у співвідношенні з поняттями «свободи» та «справедливості». Подібні ідеї простежуються і в працях більш сучасних вчених (А.А.Гусейнов, А.Ф.Колодій, В.С.Семьонов). Проте Т.М.Самсонова застерігала від їх повного ототожнення, вказуючи, що «соціальна рівність» визначає характер суспільного положення взаємодіючих людей між собою, а «соціальна справедливість» вказує на їхнє ставлення до дійсності. При цьому Е.Фромм відзначав специфічність розуміння «рівності» у капіталістичному суспільстві, що виявлялося в однаковості особистостей та втраті кожною з них індивідуальності. Обґрутовуючи різні типи любові, ідею рівності вчений найчастіше пов'язував з братською любов'ю, якій притаманні почуття відповідальності за інших, турбота, повага, розуміння їх та бажання їм допомагати. І.С.Кон визначав «рівність» як взаємини між людьми, в межах яких вони мають однакові права на розвиток творчих здібностей, на щастя, на особистісну гідність. На думку вченого, принцип рівності має виконуватися в оцінці інших за тими ж критеріями, що висуваються у людини відносно себе.

У психологічній науці поняття «рівність» найчастіше зустрічається у гендерній (Т.П.Голованова, М.І.Крочук, М.Г.Ткалич), соціальній (Г.М.Андрєєва, І.С.Кон, А.В.Петровський) та педагогічній психології. В межах останньої феномен «рівність» розглядають як основу суб'єкт-суб'єктної взаємодії (Г.О.Балл, С.Д.Максименко, С.О.Мусатов, Т.М.Титаренко та ін.), педагогічного спілкування (В.А.Кан-Калік, О.М.Леонтьєв), особистісно орієнтованого навчання (І.С.Якиманська) та виховання студентів (І.Д.Бех).

В.Я.Ляудис виділила дві стратегії навчання – репродуктивну та продуктивну (творчу). Характерною ознакою продуктивної стратегії навчання дослідниця визначила рівноправні позиції ставлення до дисципліни з боку обох учасників навчального процесу. Студент може бути спрямований не тільки на засвоєння знань, але й на продукування нових цілей, смислів, які поважливо має враховувати педагог. Як стверджує вчена, для впровадження навчання на засадах співтворчості акцент варто поставити на перетворенні позиції викладача як керівника на його позицію як партнера, тобто здійснити перехід до психологічної позиції рівності.

Більшість вчених (Г.Я. Буш, С.М. Дмитрієва, Є.Л.Доценко, Г.Ю.Микитюк) відзначили, що для кращої реалізації продуктивного навчання варто створювати можливості для співтворчості викладача та студента, яка можлива за умови рівності їхніх психологічних позицій, а, точніше, наявності у кожного з них позиції рівності. Г.Ю.Микитюк доводила, що зміна позиції «студента» на позицію «партнера» відбувається лише за умови подібної

зміни позиції викладача. У такому випадку міжособистісна взаємодія викладача та студента у соціально-професійній площині залишається на рівні діади «викладач-студент» з адміністративними правилами та соціальними вимогами, водночас у психологічній площині в певних соціальних ситуаціях вона перемижується з психологічною позицією, що пов'язано з прийняттям, повагою, підтриманням гідності та самодостатності студента як партнера співтворчої взаємодії.

Підсумовуючи погляди вчених, нами визначено, що «психологічна позиція рівності викладача» – це система його ціннісних ставлень до себе та студентів як особистостей, що проявляється у прийнятті себе та інших, рефлексивності власних дій та визнанні помилок, готовності до конструктивної критики, емпатійному та поважливому ставленні до студентів, вмінні надавати їм партнерську роль, будувати діалогічне спілкування, досягати конгруентності у міжособистісній взаємодії зі студентами.

В процесі узагальнення результатів теоретичного аналізу досліджень вчених (Г.О.Балл, І.С.Булах, Л.В.Долинська, К.Роджерс та ін.) з проблеми міжособистісних взаємин викладачів та студентів було визначено вплив психологічних чинників на становлення позиції рівності суб'єктів взаємодій та об'єднано ці чинники у наступні групи: а) гностично-рефлексивна; б) емотивно-ціннісна; в) конативно-комунікативна. До першої групи належать рефлексивність (В.М.Козієв, О.Кравців, Ю.Н.Кулюткін, Г.С.Сухобська), самооцінка (Р.Бернс, О.В.Мамон, А.О.Реан), професійна ідентичність (А.М.Лукиянчук, Ю.П.Поварьонков, У.С.Родигіна). Друга включає у себе емпатію (В.В.Бойко, О.Г.Коваленко, К.Роджерс), комунікативну толерантність (В.В.Бойко, В.О.Гаврилюк, А.Г.Скок) й ціннісні орієнтації (В.В.Волошина, Л.В.Долинська, Н.П.Максимчук). До останньої увійшли діалогічність (В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, Г.О.Ковальов), педагогічна фасилітація (О.Г.Врублевська, І.Г.Жижина, П.В.Лушин, К.Роджерс) та потреба у спілкуванні майбутнього викладача (М.В.Кричфалушій, С.І.Поздєєва, М.Ю.Швецов).

Теоретичний аналіз засвідчив, що на сьогодні в педагогічній та віковій психології відсутні ґрунтовні емпіричні дослідження особливостей вияву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів, що і стало предметом нашого експериментального вивчення.

У другому розділі – *«Емпіричне дослідження прояву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутнього викладача»* – сформульовано основні завдання емпіричного дослідження, презентовано методики вивчення психологічної позиції рівності та її чинників, обґрунтовано критерії, рівні та показники досліджуваної позиції; виявлено специфіку прояву та співвідношення психологічної позиції рівності з чинниками її розвитку та встановлено статичні взаємозв'язки між ними у майбутніх викладачів.

Завданнями емпіричного дослідження було вивчення специфіки прояву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів, установлення співвідношення та кореляційних зв'язків між цією позицією та психологічними чинниками її розвитку в майбутніх викладачів.

З метою діагностики розвитку психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів була розроблена та адаптована «Методика визначення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів» (авт. О.А.Ляшенко). Для вивчення психологічних чинників були використані такі методики: «Визначення рівня розвитку рефлексивності» (авт. А.В.Карпов), тест «Самооцінка» (авт. С.А.Будассі), «Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» (авт. У.С.Родигіна), «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В.В.Бойко), «Діагностика загальної комунікативної толерантності»

(авт. В.В.Бойко), тест «Ціннісно-орієнтаційна єдність» (авт. В.А.Семеченко), методики «Дослідження діалогічності-імперативності спілкування викладача зі студентами» (авт. З.Т.Борисенко, модиф. О.А.Ляшенко), «Дослідження сформованості педагогічної фасилітації» (авт. І.В.Жижина), «Потреба у спілкуванні» (авт. Ю.М.Орлов).

На основі теоретичного аналізу були обґрунтовані такі критерії психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів як *ціннісне ставлення до себе* (Є.В.Гейко, В.Ф.Сафін, В.В.Столін); *ціннісне ставлення до інших* (В.А.Аверін, Г.М.Андрєєва, Р.В.Овчарова, Т.О.Флоренська); *прийняття психологічної позиції один одного суб'єктами взаємодії* (І.Д.Бех, В.М.Куніцина, В.О.Лабунська, В.М.Чернобровкін).

За результатами пілотажного та емпіричного дослідження особливостей вияву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів було виділено три рівні (активний, декларативний, індиферентний) та відповідні їм показники розвитку зазначеного феномена:

- **активний** – майбутній викладач приймає себе як особистість цілісно, здатен до саморефлексії у міжособистісній взаємодії зі студентами, конструктивно реагує на критичні зауваження щодо себе; приймає особистісні властивості інших, готовий слухати та співпереживати їм, у взаємодії прагне надавати студентам роль партнера та певні права і обов'язки; у контакті орієнтований на діалогічне спілкування, виявляє конгруентність, надає значущості особистості партнера по взаємодії;

- **декларативний** – майбутній викладач демонструє прийняття себе через позитивні риси, свою поведінку рефлексує вибірково, виявляє захисти щодо критичних зауважень; демонструє прийняття партнерів, не враховуючи їхніх властивостей та почуттів, студентам надає роль «приспосованців»; виявляє формальну діалогічність, поведінка неконгруентна, декларує повагу до студентів, проте нездатен надати їм почуття власної значущості у міжособистісній взаємодії;

- **індиферентний** – майбутньому викладачеві не властиве прийняття себе цілісно, обмежена саморефлексія у міжособистісній взаємодії, не сприймає від інших зауважень; не готовий ціннісно приймати партнерів та співпереживати їм, собі відводить провідну роль, студентам – пасивну; домінує монологічність у контактах, шаблонна поведінка, що не завжди відповідає його внутрішньому стану, може виявляти неповагу до студентів.

У констатувальному експерименті взяли участь 144 особи, з яких 73 студенти четвертого курсу та 71 – п'ятого. Результати діагностики за авторською «Методикою визначення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів» відображено на рис.1.

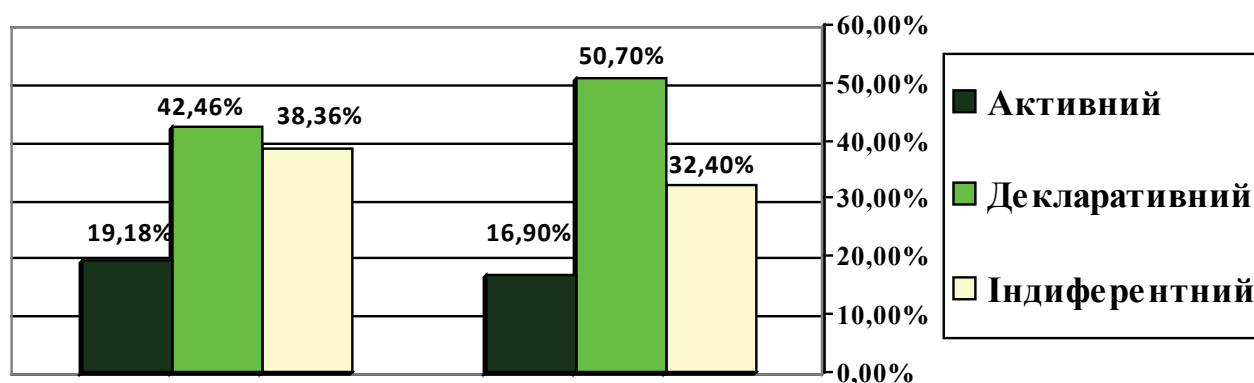

Рис 1. Кількісні показники (%) рівнів прояву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів (IV та V курс)

Як видно з даних гістограми, *активний рівень* розвитку психологічної позиції рівності діагностовано у 19,18% четвертокурсників та 16,90% п'ятикурсників. Студентам з таким рівнем притаманні ціннісне прийняття й визнання себе, власного досвіду й негативних рис, здатність до саморефлексії, конструктивної реакції на критику; відмічається позитивне ціннісне ставлення до учасників взаємодії, емпатійно сприймають їх та надають партнерські ролі; виявляють конгруентність, надають перевагу діалогічному стилю керівництва, проявляють повагу та підкреслюють значущість інших у взаємодії. Все це сприяє розвитку довірливої атмосфери між студентами та викладачем, а також створює ситуацію творчого співробітництва, коли кожен студент має можливість проявити себе, знайти новий спосіб вирішення педагогічної ситуації. У результаті такої взаємодії навчання перетворюється з репродуктивного на продуктивне.

Декларативний рівень психологічної позиції рівності діагностовано у 42,46% студентів четвертого та 50,70% п'ятого курсів. Їм притаманне прийняття себе як особистості, хоча з акцентуванням на власних позитивних рисах, аналізують лише привабливі власні дії та вчинки, реактивні й заперечливі щодо зауважень; не завжди сприймають позиції, думки та якості інших, можуть вислуховувати студентів, але без зацікавленості; у взаємодіях іншим надають адаптивну роль, що обмежує їх права, у спілкуванні формально будують діалог, їх поведінка часто неконгруентна. Такі особливості досліджуваних пов'язані з необхідністю визнавати інших, їхні думки й позиції, однак домінує небажання поступатися власними інтересами, комфортом, «експертністю» у більшості питань, що призводить до декларування позиції рівності у взаємодії, а в реальності вони проєктують себе на виконання більш високих ролей.

Індиферентний рівень констатовано у 38,36% четвертокурсників та у 32,40% п'ятикурсників. У них простежується часте неприйняття себе, зосередженість на власних недоліках, нівелювання критики на свою адресу, властива поверхнева рефлексія, що спрямовує на звинувачення інших у розв'язуванні конфліктів; переважає неприйняття учасників взаємодії, знецінення їхніх думок і поглядів, небажання емпатійно сприймати їх; головну роль у взаємодіях надають собі, обираючи монологічність та авторитарність, схильні до шаблонів при виконанні діяльності, мало конгруентні, не прагнуть «впускати» інших у свій внутрішній світ.

Показники активного рівня психологічної позиції рівності у студентів п'ятого курсу, порівняно з четвертим, менші на 2,28%, що пояснюється досвідом проходження асистентської практики, під час якої багатьом магістрантам важко контролювати аудиторію студентів та знаходиться у психологічній позиції рівності з ними. Декларативний рівень у магістрантів діагностовано більше на 8,24%, що певно пов'язано з розширенням дисциплін методичного характеру, в межах яких увага викладачів акцентується на особливостях міжособистісної взаємодії зі студентами, зокрема важливості її гуманізації й вияву толерантності, емпатійності, ціннісному ставленні до інших.

Як було доведено, особливості становлення психологічної позиції рівності визначаються трьома групами (гностично-рефлексивною, емотивно-ціннісною, конативно-комунікативною) психологічних чинників її розвитку. У кожній групі відповідно виокремлені домінантні чинники (рефлексивність, емпатійність, діалогічність), які

актуалізують процес становлення досліджуваної позиції у майбутніх викладачів, на яких і було сконцентровано увагу.

Домінантним чинником у *гностично-рефлексивній* групі є *рефлексивність* майбутнього викладача, *високий рівень* розвитку якої притаманний 4,11% студентів четвертого та 16,90% п'ятого курсу, що більше у останніх майже вчетверо (12,79%). Цим респондентам властиве розуміння своїх думок, переживань, поведінки та їхнього взаємовпливу один на одного, здатність аналізувати мотиви та причини вчинків, що дозволяє підбирати вдалі засоби вирішення конфліктів у міжособистісній взаємодії. *Середній рівень* виявлено у 65,75% четвертокурсників та 56,35% п'ятикурсників. Рефлексія думок, переживань та дій відзначається лише у разі нагальної потреби, не завжди надають вагому роль своїй поведінці, а тому часто не здатні виокремлювати її чинники та мотиви, із-за цього можуть потрапляти у конфлікти. *Низький рівень* діагностовано у 30,14% студентів четвертого та 26,79% п'ятого курсів. Їм властивий поверховий аналіз помилок, невдалих висловлювань та дій, не рефлексують власні думки, переживання та позиції, через що мало контролюють поведінку і часто потрапляють у конфліктні ситуації з однокурсниками та викладачами.

Отже, вважаємо, що основна причина зростання показників високого рівня у п'ятикурсників пов'язана з набуттям нової соціальної та професійної позиції – магістранта, що виникає внаслідок прийняття нових вимог до себе, частішого аналізу причин своїх невдач та розвитку навичок самоорганізації.

В *емоційно-ціннісній* групі виокремлено як доміантний чинник – *емпатійність* майбутнього викладача, *високий рівень* якої діагностовано тільки на п'ятому курсі (2,28%). Він виявляється в інтуїтивному розумінні поглядів, переживань та мотивів поведінки партнерів по взаємодії та власних рефлексивних очікувань щодо сприйняття іншими своїх слів, почуттів та дій. *Середній рівень* виявлено у 21,92% респондентів четвертого курсу та 28,17% – п'ятого. Їм притаманна здатність певною мірою розуміти інших, їхні емоції й переживання та спроможність останні «приміряти до себе». Проте співпереживання іншим більш помірковані, ніж інтуїтивні. *Низький рівень* переважає у студентів обох курсів – 78,08% та 69,01% відповідно. Таким студентам важко розуміти емоції та переживання партнерів по взаємодії, співпереживати їм, а головним недоліком є те, що вони не мають потреби в емпатійності, співучасті та співтворчості з іншими. Через це вони скоріше орієнтуються на словесні посилення, не усвідомлюючи їх емоційного навантаження.

Отже, у досліджуваних п'ятого курсу емпатія більш розвинена, що тісно пов'язано з розвитком рефлексивності та їхньої професійної ідентичності як майбутніх психологів, а саме з усвідомленням себе фахівцями, які мають допомагати людям відчувати власні переживання, емоції та почуття.

У *конативно-комунікативній* групі визначено доміантним чинником *діалогічність*, *високий рівень* розвитку якої діагностовано у 27,40% четвертокурсників та 26,79% п'ятикурсників. Їм властиве переважання співтворчості, співробітництва, співбесіди, а також створення можливостей для рівноправних контактів, орієнтація на особистість співрозмовника та зворотний зв'язок. *Середній рівень* переважає у 60,2% респондентів четвертого та 45,07% п'ятого курсів та виявляється в невизначеності щодо вибору стилю спілкування, готовності будувати «рівну» взаємодію залежно від соціально-рольових установок, прагненні займати домінуючу позицію та зацікавленості у зворотному зв'язку.

Низький рівень притаманний 12,33% та 28,17% опитуваних на четвертому та п'ятому курсах відповідно. У них переважають авторитарні впливи на партнерів, демонструють свою домінуючу позицію, спрямовують взаємодію у потрібному їм напрямку, нав'язують безальтернативність власних поглядів.

На нашу думку, головна відмінність у проявах діалогічності на п'ятому курсі полягає у зменшенні невизначеності у виборі стилю керівництва, однак це виявляється у збільшенні імперативних впливів, а не діалогічних, що вказує на певну неготовність до міжособистісної взаємодії майбутніх викладачів зі студентами із-за побоювання втратити контроль над ними та намагання зменшити власні ризики.

За результатами кореляційного аналізу щодо співвідношення психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів та чинників її розвитку було виявлено найбільш значущі взаємозв'язки між ними на відповідних курсах. Психологічна позиція рівності у досліджуваних четвертого курсу актуалізується на підставі таких психологічних чинників, як «педагогічна фасилітація» ($r=0,450$; $p\leq 0,01$), «комунікативна толерантність» ($r=0,373$; $p\leq 0,01$), «потреба у спілкуванні» ($r=0,330$; $p\leq 0,01$) та «діалогічність» ($r=0,289$; $p\leq 0,05$). Ці зв'язки вказують на толерантність поведінки досліджуваних, розвиток у них творчого потенціалу, здатність проектувати власний професійний простір, прояви ціннісного ставлення й зорієнтованість на фахові знання та досвід партнера по взаємодії.

На п'ятому курсі зростає кількість значущих взаємозв'язків та їхня висота. Так, розвиток психологічної позиції рівності взаємопов'язаний з психологічними чинниками «педагогічна фасилітація» ($r=0,518$; $p\leq 0,01$), «комунікативна толерантність» ($r=0,504$; $p\leq 0,01$), «діалогічність» ($r=0,487$; $p\leq 0,01$), «потреба у спілкуванні» ($r=0,408$; $p\leq 0,01$), «емоційне ставлення до оволодіння професією» ($r=0,319$; $p\leq 0,01$), «активна позиція до оволодіння професією» ($r=0,311$; $p\leq 0,01$). Встановлені взаємозв'язки вказують на розвиток фасилітативних здібностей, що виявляється у спроможності бачити у себе та партнерів по взаємодії ресурсні можливості, пред'являти нові вимоги до них та себе; комунікативної толерантності, що пов'язано не лише з прийняттям відмінних позицій, але й з осмисленням чужого досвіду; здатності надавати партнеру відчуття особистісної значущості, вартісності його нових ідей та думок й актуалізувати в нього комунікативні зв'язки з широким колом людей; прагнення до набуття професійних компетенцій.

Проте висота кореляційних взаємозв'язків у студентів п'ятого курсу між «психологічною позицією рівності» та такими чинниками як «емпатія» ($r=0,236$), «рефлексивність» ($r=0,197$) й «самооцінка» ($r=0,079$) є низькими і недостовірними. Це вказує на необхідність більш глибокого зосередження уваги на зазначених чинниках, оскільки вони порушують цілісність розвитку досліджуваного феномена впродовж професійної підготовки майбутніх викладачів.

Результати констатувального експерименту засвідчили необхідність розробки психологічного супроводу з метою підвищення потенціалу розвитку психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів, що й стало завданням формувального експерименту.

У третьому розділі – *«Психологічний супровід становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів»* – обґрунтовано та презентовано модель та програму психологічного супроводу становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів; проаналізовано

результати впровадження розвивальної програми формувального експерименту, здійснено порівняльний аналіз показників досліджуваних експериментальних та контрольних груп; розроблено методичні рекомендації викладачам, академічним кураторам та психологам ВНЗ щодо підвищення потенціалу психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

Методологічним підґрунтям розробленої програми стали вихідні положення особистісно-орієнтованого виховання, обґрунтованого І.Д. Бехом. Основна ідея такого виховання полягала у створенні виховних ситуацій, що спонукали б вихованця до самопізнання та саморозвитку, а головною умовою такого процесу є визнання викладачем гідності студентів та їхнього права бути вільними особистостями, залученими до процесу «становлення та формування самого себе». Серед стрижневих положень особистісно-орієнтованого виховання, які стали основою нашого дослідження варто виділити наступні: розуміння, визнання та прийняття особистості студента.

Формувальний експеримент проводився з викладачами психології (13 осіб) та студентами спеціальності «Психологія» факультету соціально-психологічних наук та управління й факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Всього у формувальному експерименті взяли участь 67 студентів: 33 досліджуваних IV курсу (16 – експериментальна група та 17 – контрольна) і 34 досліджуваних V курсу (16 – експериментальна група та 18 – контрольна).

Мета програми полягала у підвищенні потенціалу психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів. Основними завданнями програми стали наступні: розмежувати розуміння понять «педагогічна позиція викладача», «професійна позиція викладача» та «психологічна позиція викладача» для студентів та викладачів; актуалізувати у майбутніх викладачів ціннісне ставлення до себе, оточуючих та майбутньої професійної діяльності; підвищити у них розвиток активної позиції до оволодіння професією; вдосконалити емпатійні та фасилітативні уміння, а також сформувати навички толерантної та діалогічної комунікації; поглибити знання щодо способів та прийомів ефективної міжособистісної взаємодії студентів та викладачів.

Для реалізації зазначених завдань проводилися наступні заходи з викладачами та академічними кураторами: методологічні семінари («Педагогічна, професійна та психологічна позиції у діяльності викладача», «Психологічна позиція рівності викладача»), метою яких було розширення розуміння поняття «психологічна позиція викладача» та усвідомлення її відмінностей від інших позицій; індивідуальні консультації та групові бесіди («Причини міжособистісних конфліктів викладачів і студентів», «Шляхи гармонізації міжособистісної взаємодії у педагогічному процесі вищого навчального закладу», «Особливості підготовки майбутніх викладачів психології на засадах особистісно-орієнтованого виховання» та ін.) з метою надання інформації щодо способів побудови змін міжособистісної взаємодії викладачів зі студентами на засадах психологічної рівності та збереження педагогічних ролей, соціальних статусів усіх учасників у межах загальноприйнятих нормативних контактів у ВНЗ; тренінгові заняття («Розвиток емпатійних здібностей викладачів», «Шляхи вирішення конфліктних ситуацій», «Розвиток діалогічності кураторів у міжособистісній взаємодії зі студентами»), на яких викладачі могли вдосконалити свої комунікативні та діалогічні навички, навчитися краще розуміти партнерів по міжособистісній взаємодії та толерантно

сприймати особливості кожного студента, використовувати ефективні прийоми організації педагогічного процесу, зокрема виступати в ролі фасилітатора; дискусії («Переваги та недоліки професійної та психологічної позиції викладача у міжособистісній взаємодії зі студентами», «Ефективність психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії зі студентами», «Професійний досвід викладача та його роль у становленні професійної ідентичності майбутнього спеціаліста»), метою яких було актуалізація основних проблем сучасного педагогічного процесу та ролі викладачів у його організації.

Робота зі студентами також включала різноманітні заходи: міні-лекції («Педагогічна, професійна та психологічна позиції в діяльності викладача ВНЗ», «Особливості психологічної позиції рівності викладача», «Становлення психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів»), метою яких було формування у майбутніх викладачів психології розуміння основних понять, відмінностей між ними та засвоєння теоретичного матеріалу, що стосується психологічної позиції рівності; дискусії («Ефективність психологічної позиції рівності викладача у міжособистісній взаємодії зі студентами», «Активна чи пасивна роль студента у педагогічному процесі», «Збереження професійної позиції та соціальної ролі викладача при використанні психологічної позиції рівності»), які націлювали на обговорення проблемних сторін психологічної позиції рівності викладача; перегляд фільмів, що сприяли виробленню ціннісного ставлення студентів до себе та інших («Самсара», 2011 р. – реж. Рон Фріке), розумінню цінності їхньої майбутньої професійної діяльності («Розумник Вілл Гантінг», 1997 р. – реж. Гас Ван Сент) та гуманістичної складової міжособистісної взаємодії («Заплати іншому», 2000 р. – реж. Мімі Ледер). Після перегляду проходило обговорення власних вражень від фільму та думок стосовно того, що з побаченого є важливим у їхній майбутній професійній діяльності; розробка відеопрезентації студентами на тему «Моя майбутня професія». Основним заходом зі студентами став соціально-психологічний тренінг, програма якого включала 14 занять по 80 хвилин кожне, які проходили один раз на тиждень. Тренінгові заняття проводилися з досліджуваними експериментальних груп обох курсів.

Психологічний супровід підвищення потенціалу психологічної позиції рівності, що презентований на рис. 2, включає у себе методологічні та методичні заходи для викладачів, психологів та студентів, які описані вище. Сукупність запропонованих заходів впливають на розвиток гностично-рефлексивної (рефлексивність, професійна ідентичність, самооцінка), емотивно-ціннісної (емпатійність, толерантність, ціннісні орієнтації) та конативно-комунікативної (діалогічність, педагогічна фасилітація, потреба у спілкуванні) груп психологічних чинників, які визначають становлення досліджуваної позиції. В результаті зростання її показників (прийняття себе, рефлексивність власних дій, визнання помилок, прийняття інших, емпатійне сприймання, надання партнерської ролі іншим, діалогічний стиль спілкування, конгруентність та прояв поваги) досягається найвищий – активний рівень психологічної позиції рівності.

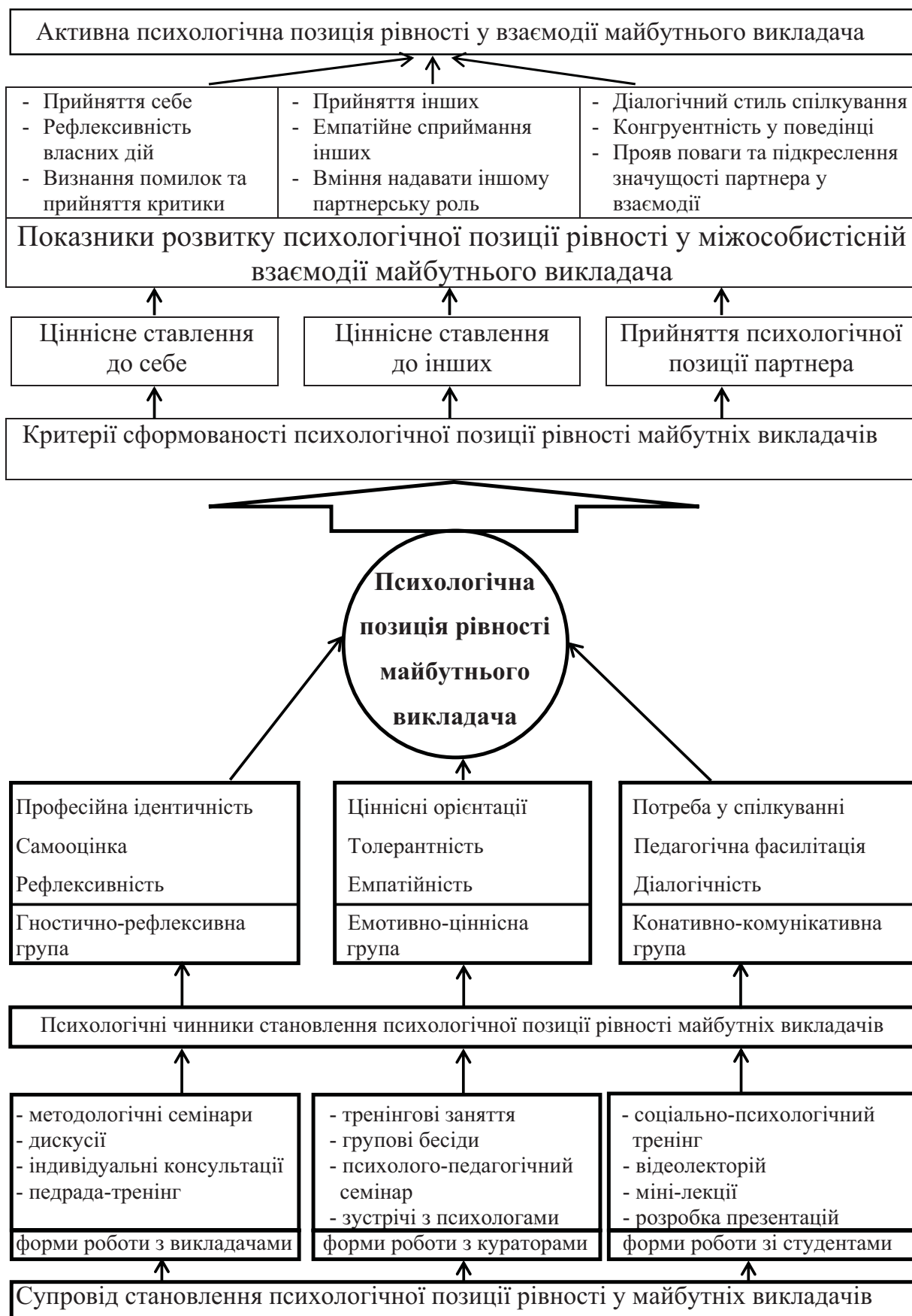

Рис. 2. Модель супроводу становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів

Після реалізації програми психологічного супроводу та соціально-психологічного тренінгу в досліджуваних експериментальних груп, порівняно з контрольними, були виявлені кількісні зміни у рівнях розвитку психологічної позиції рівності, що відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники (%) рівнів розвитку психологічної позиції рівності у студентів четвертого та п'ятого курсів до та після формульованого експерименту

Рівні розвитку психологічної позиції рівності	IV курс				V курс			
	ЕГ (n=16)		КГ (n=17)		ЕГ (n=16)		КГ (n=18)	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Активний	12,50	31,25	17,65	17,65	18,75	37,50	13,33	13,33
Декларативний	43,75	50,00	47,06	41,18	50,00	50,00	53,33	46,67
Індиферентний	43,75	18,75	35,29	41,18	31,25	12,50	33,33	40,00

Як видно з табл. 1., у четвертокурсників експериментальної групи *активний рівень* психологічної позиції рівності збільшився (з 12,50% до 31,25%), що свідчить про прийняття й визнання особистості партнерів та самого себе, адекватне реагування на критику, зростання толерантної та конгруентної поведінки досліджуваних, прагнення використовувати співтворчість та співпрацю у міжособистісних взаємодіях. Водночас зросла кількість студентів із *декларативним рівнем* (з 43,75% до 50,00%). Їм притаманне розуміння важливості ціннісного ставлення до себе та партнерів по взаємодії, емпатійного та толерантного сприймання ідей та думок інших, ефективності співпраці та діалогічності у спілкуванні, проте в контактах з ровесниками часто можуть займати домінуючу позицію. Суттєво знизилася показники *індиферентного рівня* (з 43,75% до 18,75%) досліджуваних, у яких визначено знецінення думок, поглядів, позицій інших та неготовність займати психологічну позицію рівності у міжособистісних взаємодіях.

У п'ятикурсників експериментальної групи *активний рівень* розвитку психологічної позиції рівності збільшився майже вдвічі (з 18,75% до 37,50%). Це проявилось в ускладненні ціннісного ставлення до себе та інших, налагодженні взаємодій з оточуючими на партнерських засадах, конструктивному сприйманні критики, діалогічності у контактах. Показник *декларативного рівня* залишився таким самим (50%), однак у респондентів відбулися якісні зміни, що пов'язані з переоцінкою власної особистості, відмовою від завищених вимог до себе та розумінням впливу «декларуючої» поведінки на міжособистісну взаємодію, прагненням виявляти зацікавленість щодо зворотного зв'язку в діалозі з іншими. *Індиферентний рівень* зменшився (з 31,25% до 12,50%), констатувавши для незначної категорії досліджуваних показники знецінення особистості партнерів по контакту та байдужість до них, нівельованість емпатійності, толерантності та діалогічності, відсутність спрямованості на рефлексію власних слів, дій, вияву почуттів та нездатність адекватного реагування на складні емоційні прояви інших.

Водночас відзначимо, що суттєвих змін у кількісних та якісних показниках досліджуваних контрольних груп на четвертому та п'ятому курсах не виявлено.

Виходячи з результатів формульованого експерименту щодо ефективності розвивальної програми становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх

викладачів, були розроблені методичні рекомендації для викладачів, академічних кураторів та психологів ВНЗ щодо підвищення потенціалу розвитку зазначеної позиції. Основні завдання цих рекомендацій були наступними: розширити процес методичної підготовки майбутніх викладачів засобами поетапного включення в цей процес знань про відмінності основних позицій викладача, зокрема педагогічної позиції та психологічної позиції рівності; використовувати діалогічний стиль спілкування та орієнтувати студентів на його використання; формувати у майбутніх фахівців ціннісне ставлення до себе та особистості партнера по взаємодії; розвивати у них комунікативні, діалогічні, емпатійні та толерантні навички; проводити психологічний інструктаж магістрантам під час асистентської практики, з метою зниження рівня стресу, надмірного хвилювання та захисної поведінки в процесі взаємодії зі студентами та створенням умов цілісного особистісного й професійного зростання.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні **ВИСНОВКИ**.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне та експериментальне вивчення проблеми становлення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів у їхній міжособистісній взаємодії, що виявилось у визначенні сутності поняття «психологічна позиція рівності викладача», обґрунтуванні критеріїв та рівнів розвитку зазначеного феномена, здійсненні експериментальної апробації програми супроводу становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

1. У професійній діяльності викладач використовує одночасно декілька позицій, серед яких педагогічна, професійна, психологічна, виховна, соціальна та інші. Найбільш дослідженою є педагогічна позиція, яка консолідує в собі професійну і психологічну. Професійна позиція викладача включає його суб'єкт-об'єктні ставлення, серед яких найбільш часто виділяють наступні: ставлення до своєї професії, власного професійного зростання та свого місця у професійному середовищі. Така позиція викладача визначає усвідомлення та задоволеність собою як професіоналом та окреслює шляхи його подальшого професійного розвитку як педагога. Психологічна позиція викладача актуалізує в собі його суб'єкт-суб'єктні ставлення, такі як ставлення до себе як особистості, до студентів як особистостей, до колег та інших людей. Вона визначає специфіку й модальність взаємодії викладача та студентів, можливості реалізації ними особистісного потенціалу та реалізацію принципу рівності у міжособистісній взаємодії.

Психологічна позиція рівності майбутнього викладача – це інтегративне утворення гуманних ставлень, які синергізують ціннісне ставлення до себе як особистості та ціннісне ставлення до студентів як особистостей, що актуалізує у взаємодії розуміння, прийняття і визнання між партнерами, їх рефлексивні очікування відносно один одного, емпатійне розуміння, толерантність й діалогічність, конгруентність поведінки та партнерські ролі один одного у міжособистісній взаємодії.

Особливості психологічної позиції рівності майбутніх викладачів виявляються у готовності приймати та ціннісно ставитися до себе й студентів як особистостей, надавати усім учасниками педагогічної взаємодії однаково можливість на особистісну та професійну реалізацію, вислуховувати та приймати думки інших, надаючи можливість аргументувати й доводити їх. Ключовою особливістю психологічної позиції рівності майбутнього викладача

є його здатність бути для студентів партнером у взаємодії, що супроводжується наданням їм особистісної відповідальності за спільні успіхи та невдачі, а також визнанням їх права впливати на стратегію взаємодії в навчально-виховному процесі та визначати конструктивні засоби професійного розвитку.

2. Критеріями розвитку психологічної позиції рівності є ціннісне ставлення до себе як особистості, ціннісне ставлення до інших як особистостей, прийняття психологічної позиції один одного суб'єктами міжособистісної взаємодії.

Розвиток психологічної позиції рівності характеризується наступними рівнями: *активний*, що притаманний викладачам, які повністю приймають себе, конструктивно реагують на критику, приймають студентів, вміють слухати й співпереживати, надають їм партнерську роль, використовують діалогічний стиль спілкування; *декларативний*, властивий викладачам, які демонструють повне прийняття себе, підкреслюючи свої позитивні риси, здатні до вибіркової рефлексії власної поведінки, під час критичних зауважень використовують захисні механізми, заявляють про прийняття інших, але не завжди враховують індивідуальні особливості студентів, здатні вислуховувати останніх, проте не прагнуть зрозуміти їх переживання, надають партнерам по взаємодії конформістської ролі, використовуючи формально діалогічний стиль, який не сприяє конгруентності їх поведінки; *індиферентний*, виявляється у викладачів, яким не властиве цілісне прийняття себе, помірна рефлексія власної поведінки, неготовність до будь-яких зауважень, критики, вислуховування та емоційного співпереживання іншому, при цьому у взаємодії надають собі активної, а студентам пасивної ролі, часто використовують авторитарний стиль спілкування, домінантною для них є стереотипна поведінка.

3. На становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів впливають три групи *психологічних чинників*. *Гностично-рефлексивна* – об'єднує в собі рефлексивність, самооцінку та професійну ідентичність, що впливають на усвідомлення майбутнім викладачем себе та своєї ролі у педагогічному процесі. До *емотивно-ціннісної* – належать емпатійність, ціннісні орієнтації та комунікативна толерантність, які визначають ціннісне ставлення майбутнього викладача до інших партнерів по міжособистісній взаємодії. *Конативно-комунікативна* – пов'язує діалогічність, педагогічну фасилітацію та потребу у спілкуванні. Ці психологічні чинники визначають специфіку процесу міжособистісної взаємодії та особливості вияву психологічної позиції рівності у цьому процесі майбутніх викладачів.

4. Особливості прояву психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів, з одного боку, пов'язані з високими та помірними показниками розвитку комунікативної толерантності, фасилітативного стилю управління педагогічним процесом, діалогічного спілкування, потреби у контактах, емоційно-ціннісного ставлення й активної позиції до оволодіння своєю професією. З іншого боку, низькі показники розвитку рефлексивності та емпатійності майбутніх фахівців вказують на порушення цілісності становлення досліджуваного утворення. Виявлення вищезгаданих особливостей зумовлює необхідність розробки системи розвивальних заходів, спрямованих на розвиток зазначених чинників та підвищення потенціалу становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів.

5. Активізація становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів досягається в процесі впровадження психологічного супроводу, зокрема розвивальної програми та соціально-психологічного тренінгу на

основі особистісно орієнтованого виховання. Ефективність запропонованого авторського психологічного супроводу визначається зміною ціннісного ставлення майбутніх викладачів до партнерів по взаємодії, що виявляється у розумінні й прийнятті їх, визнанні думок, поглядів, позицій інших і наданні їм можливості впливати на перебіг спільної взаємодії та бути відповідальними за її результати. Розроблені практичні рекомендації спрямовані на допомогу викладачам, академічним кураторам та психологам вищих навчальних закладів у розвивальній роботі з метою підвищення потенціалу психологічної позиції рівності.

Здійснене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів прояву та розвитку психологічної позиції рівності майбутніх викладачів. Перспективними, на нашу думку, залишаються дослідження вияву психологічної позиції рівності у викладачів вищих навчальних закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Вітчизняні фахові видання:

1. Ляшенко О.А. Сутність феномену «ставлення» та його значущість у професійній діяльності психолога-консультанта / О.А. Ляшенко // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 9 – с.184-191.

2. Ляшенко О.А. Психологічна позиція викладача в науковому просторі психолого-педагогічних досліджень / О.А. Ляшенко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. – Т.11, Вип. 7, Ч.1. – 630 с. – С. 616-623.

3. Ляшенко О.А. Чинники становлення рівності психологічних позицій у міжособистісній взаємодії викладача та студента / О.А. Ляшенко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. – О.: ОНУ, 2013. – Т.18, Вип. 4(30). – 318 с. – С.187-195.

4. Ляшенко О.А. Рівність психологічних позицій у міжособистісній взаємодії викладача та студентів. / О.А. Ляшенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2014. – Т.1, Вип.1. – 282 с. – С. 210-215.

5. Ляшенко О.А. Розвиток професійної ідентичності як чинника становлення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів / О.А. Ляшенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. -№ 2(47). – 270 с. – С. 109-115.

Зарубіжне фахове видання:

6. Ляшенко А.А. Психологическая позиция равенства преподавателя и студентов в межличностном взаимодействии / А.А. Ляшенко // Психологическое сопровождение образовательного процесса: Сб. науч. ст. – Минск: РИПО; Центр учебной книги и средств обучения, 2015. – Вып. 5. – Ч. 1. – С.178-183.

Матеріали конференцій:

7. Ляшенко О.А. Особистісно-орієнтована фахова освіта як філософська та психолого-педагогічна проблема / О.А. Ляшенко // Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» - К.: Фенікс, 2013. – с. 54-57.

8. Ляшенко О.А. Теоретичні аспекти поняття «професійна позиція викладача» / О.А. Ляшенко // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ялта: РВНЗ КГУ, 2013 – Ч.1. – С. 234-236.

9. Булах І.С., Ляшенко О.А. Психологічна позиція педагога в просторі його педагогічного зростання. // Сучасні тенденції розвитку професійної освіти в європейському просторі: збірник наукових праць / за ред. С.П. Архипової. – Черкаси: П.П. Гордієнко, 2013. – 240 с. – с. 63-67.

10. Ляшенко О.А. Провідні чинники становлення «психологічної позиції рівності» викладача / О.А.Ляшенко // International scientific-practical conference of teachers and psychologists: materials of proceedings of the International Scientific and Practical Congress. – Prague (Czech Republic), 2014 – Vol. 2, – p.270.

11. Ляшенко О.А. Психологічні чинники становлення психологічної позиції рівності викладача у педагогічній взаємодії / О.А. Ляшенко // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали I Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конф. – м. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 180 с. – С.152-155.

12. Ляшенко А.А. Особенности психологической позиции педагога в его профессиональной деятельности / О.А. Ляшенко // Socialinis ugdymas VII: Postmodernios visuomenės iššūkiai vaikų ir jaunimo socializacijai – Vilnius: BMK LEIDYKLA, 2014 – 348 p. – p. 157-160.

<http://content.yudu.com/Library/A32we7/Socialinisugdymas/resources/index.htm>

АНОТАЦІЇ

Ляшенко О.А. Психологічна позиція рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню становлення психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів. Розкрито сутність поняття «психологічна позиція рівності майбутнього викладача», визначено психологічні чинники (рефлексивність, професійна ідентичність, самооцінка, емпатія, комунікативна толерантність, ціннісні орієнтації, діалогічність, педагогічна фасилітація, потреба у спілкуванні) розвитку досліджуваного утворення. Обґрунтовано критерії (ціннісне ставлення до себе як особистості, ціннісне ставлення до інших як особистостей, прийняття психологічної позиції один одного суб'єктами міжособистісної взаємодії) та виявлено рівні (активний, декларативний, індіферентний) й показники розвитку психологічної позиції рівності у міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів. Досліджено співвідношення психологічної позиції рівності з чинниками її розвитку в міжособистісній взаємодії майбутніх викладачів та статистично доведені взаємозв'язки між ними.

Обґрунтовано модель супроводу та розроблено, апробовано й доведено ефективність програми становлення психологічної позиції рівності у майбутніх викладачів. Запропоновано методичні рекомендації викладачам, академічним куратором та психологам ВНЗ щодо підвищення потенціалу розвитку досліджуваного психологічного утворення.

Ключові слова: педагогічна позиція; професійна позиція; психологічна позиція; психологічна позиція рівності майбутнього викладача; активний рівень; декларативний рівень, індіферентний рівень, міжособистісна взаємодія.

Ляшенко А.А. Психологическая позиция равенства в межличностном взаимодействии будущих преподавателей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию феномена психологической позиции равенства в межличностном взаимодействии будущих преподавателей. Представлен теоретический анализ научных подходов по исследованию межличностного взаимодействия в диаде «преподаватель-студент»; определены содержание и сущность понятия «психологическая позиция равенства преподавателя»; теоретически обоснованы психологические факторы развития исследуемого феномена у будущих преподавателей, которые условно разделены на три группы: рефлексивно-гностическая (рефлексивность, самооценка, профессиональная идентичность) эмотивно-ценностная (эмпатия, коммуникативная толерантность, ценностные ориентации), конативно-коммуникативная (диалогичность, педагогическая фасилитация, потребность в общении).

В ходе экспериментального исследования обоснованы критерии (ценностное отношение к себе как личности, ценностное отношение к другому как личности, принятие психологических позиций друг друга субъектами межличностного взаимодействия), определены показатели и уровни (активный, декларативный, индифферентный) развития психологической позиции равенства будущего преподавателя. Выявлены взаимосвязи психологической позиции равенства с факторами их развития в межличностном взаимодействии будущих преподавателей и обоснована необходимость целенаправленной работы с психологическими факторами, нарушающими целостность развития исследуемого феномена.

Представлена модель сопровождения становления психологической позиции равенства будущих преподавателей, для реализации которой разработана и апробирована развивающая программа, включающая в себя индивидуальную и групповую работу с будущими преподавателями. Доказана эффективность и необходимость внедрения данной программы. Разработаны методические рекомендации преподавателям, академическим кураторам и психологам высших учебных заведений с целью повышения потенциала развития психологической позиции равенства в межличностном взаимодействии будущих преподавателей.

Ключевые слова: педагогическая позиция, профессиональная позиция, психологическая позиция, психологическая позиция равенства будущих преподавателей, активный уровень, декларативный уровень, индифферентный уровень, межличностное взаимодействие.

Liashenko O.A. Psychological position of equality in interpersonal interactions of future teachers. – Manuscript.

The dissertation is presented to obtain the scientific degree of candidate of psychological sciences in speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. The National pedagogical university named after Dragomanov. Kyiv, 2016.

The dissertation is devoted to formation of psychological position of equality in interpersonal interactions of future teachers research, and to theoretical analysis of scientific approaches to study this phenomenon. The essence of the term “the psychological position of teachers’ equality” is revealed, psychological factors of researching formation are identified. The criteria

are substantiated and levels and indicators of psychological position of equality in future teachers' interpersonal interactions are found. The ratio of psychological position of equality with factors of its development in interpersonal interactions of future teachers and statistically proven relationships between them are found.

The model "accompaniment of psychological position of equality of future teachers formation" is elaborated. The expediency and efficiency of the psychological program and social and psychological training of future teachers' position of equality development is proved. Methodical recommendations for teachers, curators and psychologists to improve the capacity of the studied psychological formation are developed.

Key words: the pedagogical position, professional position, psychological position, psychological position of equality of future teacher, the active level, declarative level, indifferent level, interpersonal interaction.

Підписано до друку 19.04.2016 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1,25. Обл.-вид. арк. 1,25. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 100 прим. Зам. № 0184

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е
тел./факс (044) 351-21-90